

På spaning efter den kollektiva klassresan

Från Benjamin Franklin till Annie Ernaux och Édouard Louis

Benjamin Franklin och hans självbiografi från 1791 har en central roll i mytologin om den självskapta mannen. Företagaren, uppfinnaren och politikern Franklin, född 1706, inledde arbetet med självbiografin år 1771 med motiveringen ”Härmed skall också jag ge efter för den drift som är så vanlig bland äldre män, att tala om sig själv och sina handlingar; och jag skall göra det på ett sätt som inte blir tröttsamt för andra [...] möjligen skall jag också tillfredsställa min egen fåfänga”.

Franklin beskriver sig själv som ett exceptionellt begåvat barn. Han berättar att han lärt sig läsa i en så tidig ålder att han inte har några minnen av att inte kunna läsa och att han därigenom får möjlighet att gå i skola (om än bara i ett år) som det enda barnet i en skara på 17. Kärleken till böcker och insikten att böckerna kan hjälpa honom är startskottet på Franklins klassresa: ”Redan som barn tyckte jag mycket om att läsa, och alla småpengar som hamnade i mina händer spenderade jag på böcker [...] Min

Från vänster till höger: Benjamin Franklin experimenterar med elektricitet genererad av åskväder. Kopparstick ur *Le Roy C. Cooleys Natural Philosophy for Common and High Schools (1881)*. Annie Ernaux (foto: Lucas Destrem 2011) och Édouard Louis (foto: Mariusz Kubik 2019).

fars lilla bibliotek bestod främst av böcker med religiöst tema [...] Plutarchos Jämförande levnadsteckningar fanns där och jag läste den flitigt, något som jag ännu anser var mycket väl använd tid”. Till sin form kan Franklins självbiografi klassificeras som självhjälpslitteratur. Franklin bjuder inte läsaren på någon detaljerad samhällsanalys av de fattigas armod eller de rikas övertramp, utan skriver avskalat och komprimerat ur ett personligt perspektiv.

I likhet med Franklin har också de franska litterära superstjärnorna Annie Ernaux och Édouard Louis genomgått var sin klassresa som de dokumenterat i sina böcker. Ernaux, född 1940, hittade på samma sätt som Franklin kärleken och respekten för litteraturen vid mycket ung ålder: Hennes innerligaste liv finns i böckerna, som hon törstar efter alltsedan hon lärde sig läsa. Det är genom dem och damtidningarna som hon upplevt världen”. För Ernaux del verkar däremot litteraturen inte vara startskottet på klassresan, utan hennes föräldrars strävan till ett bättre liv (där hon på ett naturligt sätt ingår). I sin bok om modern (*Kvinnan, Une femme*, 1988, sv. 1993):

”Att avancera socialt innebar i första hand för henne att lära sig (”man måste möblera själen”, brukade hon säga). Och för henne var ingenting vackrare än lärdom. Böcker var de enda föremål som hon handskades varsamt med. Hon tvättade sig om händerna innan hon rörde vid dem.”

Ernaux och Franklin skiljer sig från Louis, född 1992, i att de hade ett försprång på sina klassresor.

Medan Ernaux var starkt stöttad av sina föräldrar var Franklins föräldrar företagare och förmögna nog att hålla sig med ett anspråkslöst bibliotek (vilket inte var normen i början av 1700-talet). Startskottet på Louis klassresa var varken böcker eller föräldrar, utan hans homosexualitet som ledde till att han blev utfrysad och förlöjligad. I boken *Att förändras: en metod (Changer : méthode, 2021; sv. 2022)*, beskriver han hur klassresan handlar om att han inte hade något annat val: ”Jag minns att jag ville lämna byn [...] ge mig revansch mot dig och mot den värld som hade avvisat mig [...] Ni hånade mig men idag har jag mer att säga till om än ni, ni hade fel som kallade mig svag och som föraktade mig”.

Louis förnekar att litteraturen skulle haft en central roll i hans klassresa. I barndomsmiljön med aversion mot allt som är borgerligt, inklusive läsning, är vägen till litteraturen helt enkelt för lång. Han anser att litteraturen inte kan rädda de fattiga. I en intervju med *Helsingin Sanomat* i maj 2023 säger han: ”Litteratur är framför allt medelklassens hobby [...] författaren vet att böckernas subjekt aldrig kommer läsa de här böckerna [...] Min far är 57 år och kommer aldrig att läsa en bok [...] han tittar på tv åtta timmar om dagen. Han kommer aldrig att läsa en bok eftersom det kräver en kompetens som tar flera år att införskaffa.”

För Louis är litteraturen den sista fasen i förändringsresan. Han har då – med hjälp av en järnvilja och viktiga mentorer – tagit sig ur den giftiga sociala miljön i hembyn och går i gymnasiet i Amiens.

Under en föreläsning av filosofen Didier Eribon inser Louis att klassresan inte ännu är fullbordad:

Jag måste förändras. Jag gick ut från lägenheten och väl ute tog jag upp den skrynkliga papperslappen jag hade i fickan, där jag kvällen innan hade skrivit ner namnen på böckerna som Didier hade nämnt under sitt föredrag. Jag gick till bokhandeln [...] La Distinction av Pierre Bourdieu [...] Jag läste men förstod inte vad jag läste, meningarna var för komplicerade, i böckerna hänvisades det till för mig obekanta idéer och begrepp som jag inte förstod mig på [...] Jag vankade runt boken som trotsade mig och hindrade mig från att tränga in i den, som om meningarna fysiskt stötte bort mig [...] Jag har glömt vändpunkten, stunden då jag efter flera veckor började förstå mer och mer av det jag läste, stunden då mina utbrott och tårar var historia [...].

Medan startskottet och utgångsläget för de här tre klassresorna varierar är visdomen inhämtad från litteraturen gemensam. För läsaren framstår Franklins och Louis klassresor som målmedvetna handlingar, något som genomförs, medan Ernaux resa presenteras mer som en ödets nyck och något underförstått som hänger med som ett sidospår, som ett sammanträffande som hänger samman med tidens anda. Det här är speciellt tydligt i hennes bok *Åren* (*Les années*, 2008, sv. 2020) som ofta beskrivs som en kollektiv självbiografi. Ernaux själv beskriver projektet så här:

För i sin återfunna ensamhet upptäcker hon tankar och känslor som livet som gift fördunklar, hon får idén att skriva ”ett slags kvinnoöde” mellan 1940 och 1985, någonting i stil med Maupassants *Ett liv*, som skulle få tidens gång att kännas inom henne och utom henne, i Historien, en ”totalroman” som skulle sluta i förlusten av människor, ting, föräldrar, make, barn som flyttar hemifrån, möbler som säljs.

Den kollektiva upplevelsen att leva i Frankrike efter andra världskrigets slut berättar hon i tredje person, ur främst två perspektiv: flickan och vi. När Ernaux skriver ur flickans perspektiv är det oftast med ett gammalt foto av sig själv som utgångspunkt. Flickan känns avlägsen och läsaren ges ett ytligt grepp om hennes inre värld. Avståndet till flickan är ett medvetet formval. I sin bok *Skammen* (*La honte*, 1997,

sv. 1998) använder sig Ernaux också av gamla bilder för att återskapa barndomen, men i motsats till i *Åren* berättar hon här sin historia ur jag-perspektiv och skapar trovärdigt den värld flickan levde i 1952:

Jag minns en lek som jag lekte på morgnarna när det var lov. Då stannade jag i sängen hela förmiddagen. Jag hade en stor bunt gamla vykort som jag fått av en gammal tant. På de jungfruliga baksidorna skriver jag en flickas för- och efternamn. Ingen text på det utrymme där man skall skriva sådan [...].”

Ernaux har en otrolig litterär förmåga och kontroll över formen. Hon kan beskriva världen så som den ser ut ur den lilla flickans perspektiv i första person, eller med ett enkelt avskalat språk i boken om sin far, men väljer att inte använda sig av vare sig det enkla språket eller första person i *Åren*: ”Hennes största bekymmer är valet mellan ”jag” och ”hon”. I ”jag” finns för stor beständighet, någonting förkrympt och kvävande, i ”hon” för mycket utsida, avstånd.”

När Ernaux i *Åren* inte berättar historien ur flickans perspektiv är det oftast ur ett vi-perspektiv. Det är här hon skapar den kollektiva upplevelsen. Det blir ett rätt snävt vi:

Vänner gav varandra böcker som de skrev dedikationer i. Det var tiden för Kafka, Dostojevskij, Virginia Woolf, Lawrence Durrell. Man upptäcker den ”nya romanen”, Butor, Robbe-Grillet, Sollers¹ [...] Berlinmuren rasade samman [...] sedan såg man dem rusa in i affärerna i Västberlin och vi tyckte synd om dem med sina katastrofala kläder och magväskor. Deras ovana vid konsumtion fick oss att känna medlidande [...] Vi som hade [...] skilt oss, som hade trott att våra ansträngningar för att frigöra oss skulle vara andra till gagn, vi övermannades av en stor trötthet [...] Vi hade jeans och tajts, T-shirts som femtonåriga tjejer [...] Utanför arbetets förpliktelser, lektioner och skrivningar, ägnas hennes tid åt att ta hand om personliga intressen och önsknings-

1 Michel Butor (1926–2016), författare och essäist, skrev i den franska *nouveau roman*-traditionen, liksom Alain Robbe-Grillet (1922–2008), författare, litteraturteoretiker, filmskapare och ledamot i Franska akademien. Philippe Sollers (1936–2023), författare och litteraturkritiker.

ar [...] i denna upplösningen av krav och denna öppningen av möjligheter känner hon att hon lever i takt med tidsepokens rörelse så som den skissas i Elle och Marie-Claire för medel- och överklassens kvinnor i trettioårsåldern.

För mig blir *Åren* något av en kollektiv klassresa. När Ernaux berättar hur ”vi” tagit oss in på universitetet, läst den viktigaste litteraturen under de senaste århundradet, hittat en man av högre klass och skaffat barn, flyttat till huvudstaden och sedan skilt oss, antyder hon indirekt att läsaren gått igenom samma resa. Intressant i det här sammanhanget är att Louis hade svårt att få sin första roman *Göra sig kvitt Eddy Bellegueule (En finir avec Eddy Bellegueule, 2014, sv. 2015)* – som handlar om hans fattiga barndom i 2000-talets Frankrike och hans befrielse från den – publicerad för att den ansågs realistisk:

Först fick jag flera nej från olika förläggare, som sa att ingen skulle tro på min berättelse, trots att jag bara hade skildrat min barndom. Märkligt nog var förläggarnas liv så fjärran den verklighet jag beskrev att de trodde att den inte fanns, och att barnet jag en gång varit inte hade funnits, de menade att den sortens grova fattigdom och våld inte kunde förekomma i Frankrike.

(*Att förändras: en metod*)

Det verkar alltså som Ernaux kollektiva klassresa i *Åren* på många plan träffar rätt; i det allmänna medvetandet existerar inte den fattigdom Louis beskriver.

Medan Ernaux låter sin förändring mer vara något hon utsätts för än en medveten process, håller Louis och Franklin den målmedvetna förändringen (förbättringen) ständigt i fokus. Ett bra exempel på det här är flytten till Paris som för Ernaux är något hon utsätts för på grund av sin mans karriär, medan den för Louis är ett av honom själv uppsatt mål som han med stor möda förverkligar. Louis debutbok är något av en hjältesaga om hur en utsatt ung pojke mot alla odds lyckas skapa sig ett bättre liv. I boken *Att förändras: en metod* presenterar Louis en mycket mer nyanserad historia. På ett kusligt sätt lyckas han fånga förändringsprocessens skörhet och hur hans hemby ständigt vakar över honom för att – vid minsta lilla snedsteg – kräva hem den förrymda pojken. Nyckeln till framgång är i den här boken inte Louis egna exceptionella förmågor, utan

de människor han träffar och som hjälper honom vidare. Ett centralt och välfungerande tema i boken är förändringens pris, alltså rotlösheten och ensamheten: ”Jag skriver för att jag tror jag ibland ångrar mig, att jag ibland ångrar att jag fjärrmat mig från mitt förflutna [...] ibland tänker jag att all min kamp har varit förgäves och att jag genom att fly har strävat efter en lycka som jag aldrig uppnått.”

Också Ernaux och Franklin avverkar en rad människorelationer på sina klassresor, men gör inte det här till ett tema i sina böcker. Tecknen på rotlöshet och ensamhet finns här mellan raderna. I Ernaux fall hittar vi dem någonstans mellan skilsmässan, flytten till Paris, älskaren och moderns död: ”De betydelsefulla stunderna i hennes nuvarande tillvaro är mötena med älskaren på eftermiddagarna i ett hotellrum på Rue Danielle-Casanova och besöken hos modern på sjukhuset, på långvården”. Vi hittar det också i hennes beskrivning av faderns och moderns välrotade tillvaro.

I alla dessa tre klassresor är slutdestinationen näringskedjans topp, men medan Franklin är väldigt tydlig med att han nått toppen är Ernaux och Louis mindre entydiga. Både Ernaux och Louis anser sig vara vänstersinnade och stå på de fattigas sida mot överklassen. Det känns ibland som att de ses som talespersoner för de lägre klasser de inte längre tillhör. Beskrivande för det här är att rubriken för *Helsingin Sanomats* intervju i maj i år går under rubriken ”Jag anses till och med farlig, säger Annie Ernaux som skriver om klassamhället”. Ernaux höjer sig i *Åren* över sin egen klasstillhörighet och klassresa och beskriver dem som ett allmänt fenomen, en tidens anda, där slutdestinationen – med allt den för med sig i form av ansvar, makt och privilegier – blir diffus. Det hade varit bra om Ernaux och Louis reflekterat mer över att de nu tillhör den överklass de kritiserar, att kritiken av överklassen sker från insidan och att observationerna av de lägre klasserna sker från utsidan och i retrospektiv.

OSKAR PIHLSTRÖM

Åren av Ernaux är översatt av Maria Björkman; *Kvinnan* och *Skammen* av Katja Waldén. Édouard Louis *Att förändras: en metod* är översatt av Marianne Tufvesson. Citaten av Benjamin Franklin samt Louis och Ernaux uttalanden i *Helsingin Sanomat* har översatts av skribenten.